

## **Zijn de beslissingen van armen wel zo dom?**

Er is een nieuwe hype in de aanpak van armoede en schulden: mobility mentoring. Overgevaaid vanuit de Verenigde Staten. Inzichten uit de hersenwetenschap worden gebruikt om mensen te leren hoe ze zich kunnen ontworstelen aan hun situatie van armoede en verschuldiging. De veronderstelling van deze nieuwe hype is dat armen domme beslissingen nemen en dat zij geen doordachte besluiten kunnen nemen voor de lange termijn, omdat de spanningen vanwege armoede de ontwikkeling van hun hersenen remt. Mijn indruk is dat hier sprake is van een hardnekkig vooroordeel van niet-armen over de cognitieve vermogens van armen.

### **Hersenen die blokkeren**

Nadja Jungman en Peter Wesdorp zijn verbonden aan het Lectoraat Schulden en Incasso van de Hogeschool Utrecht. Beiden hebben jarenlang ervaring in de schuldhulpverlening. Onlangs zetten zij in een publicatie uiteen hoe inzichten uit de hersenwetenschap leiden tot een betere aanpak van armoede en schulden. Amerikaanse hersenwetenschappers hebben aangetoond dat langdurige armoede een ingrijpend effect heeft op de hersenen. De constante stress waar armen aan bloot staan verandert de bedrading in de hersenen. In de publicatie van Jungman en Wesdorp wordt hierover het volgende gezegd: "Hersenonderzoek laat zien dat schulden en armoede de werking en ontwikkeling van de hersenen beïnvloeden. Aan schulden en armoede gerelateerde risicofactoren versterken dit effect, zoals slechtere voeding, slechtere huisvesting, instabiele relaties, huiselijk geweld, verwaarlozing en ziekte. Dergelijke omstandigheden leveren veel stress op, die van directe invloed is op de werking van de hersenen. Aanhoudende stress leidt zelfs tot een andere ontwikkeling en architectuur van de hersenen." (p. 13) Daarom zijn zij minder in staat om problemen op te lossen en eigen verantwoordelijkheid te nemen. Bij het verlenen van hulp is het daarom belangrijk rekening te houden met de beperkte beschikbare of ontwikkelde mentale vermogens om problemen aan te pakken. Er worden gevoelens van machteloosheid en hulpeloosheid ontwikkeld. Dat tast weer de motivatie aan om iets van hun leven te maken. Stress ten gevolge van armoede beperkt het regulerend vermogen en door tunnelvisie en korte-termijn-perspectief nemen arme mensen uiteindelijk domme(re) beslissingen.

Het is al lang bekend dat armoede het denken en doen van mensen in beslag neemt. Ik heb dat ooit omschreven als 'de obsessie van niks': je kinderen niet kunnen geven waar ze recht op hebben; je eigen gezondheid verwaarlozen; bang dat er bezoek komt; angst dat wasmachine, strijkbout of stofzuiger stuk gaat; dag in dag uit alle energie steken in het moeten rondkomen met te weinig geld.... Minima hebben er een zware dagtaak aan, alleen al om kinderen en henzelf uit te leggen, waarom voor anderen heel vanzelfsprekende dingen voor hen niet kunnen of mogen. Het is goed als hulpverleners zich inleven in de impact die deze 'obsessie van niks' heeft op het dagelijkse doen en laten van honderdduizenden medeburgers. De vraag is of het helpt daarbij meteen een koppeling te maken naar de ontwikkeling van de hersenen van arme mensen en hen neer te zetten als mensen die domme beslissingen nemen en niet op langere termijn kunnen denken en doen, die al te afhankelijk zijn van de verlangens van ons primitieve brein en daardoor onvoldoende weerstand kunnen bieden tegen de verleidingen van de consumptiemaatschappij.

### **Regels die mensen blokkeren**

Als weldenkend mens vraag je je af waarom iemand met weinig geld geen gebruik maakt van een gemeentelijke regeling om de contributie voor de sportclub vergoed te krijgen, zodat de kinderen kunnen meedoen met voetballen of een andere sport. Is dat een kwestie van niet goed geïnformeerd zijn, van domheid? Hebben mensen niet het besef dat ze op de lange termijn de lichamelijke en geestelijke ontplooiing van hun kinderen belemmeren? Of kunnen arme mensen niet zo ver vooruit denken? Op het eerste zicht lijkt dit inderdaad aan de hand te zijn. Maar bij beter kijken ontstaat er mogelijk toch een ander beeld: meedoen aan een club of vereniging brengt extra kosten met zich mee boven op het lidmaatschap dat ver-

goed wordt; minima kijken vooruit en willen hun kind behoeden voor de teleurstelling dat het na een half jaar moet afhaken omdat er geen geld is voor de bijkomende kosten. Het besluit om geen gebruik te maken van de regeling waar men wel degelijk weet van heeft, is wellicht toch niet zo dom en van korte-termijn-denken is ook allerm minst sprake. Er is gewoon sprake van te weinig financiële armslag of van een roodstand waar tegemoetkomingen in verdwijnen.

Je moet enige affiniteit met en enige kennis hebben van het dagelijkse leven van arme mensen om tot een juiste interpretatie te komen van de verschijnselen die je waarneemt. Iemand die deze affiniteit en kennis via jarenlang onderzoek heeft verworven, is Ria van Nistelrooij. Op basis van intensieve gesprekken met arme mensen schreef zij in 2003 het boek *Regels die mensen blokkeren*. In dit boek beschrijft zij hoeveel tijd en moeite het haar heeft gekost om de leefwereld van arme mensen te leren kennen en begrijpen. Aan de hand van levensverhalen van arme mensen wordt een boekje open gedaan over leven in een situatie van hardnekkige armoede, waarin isolement en verlies aan vertrouwen een rol spelen. Overleven heeft hier de betekenis van uitzichtloosheid, van de ene dag in de andere leven. Heel veel regelingen die er zijn om arme mensen te helpen werken averechts, ze blokkeren mensen. Omdat er veel voorwaarden vervuld moeten worden om arme mensen op eigen kracht uit de armoede te laten komen. Omdat voorzieningen ontoereikend zijn om kinderen te laten participeren en er geen buffer is om bijkomende kosten op te vangen. Omdat de situatie van armoede al langer aanhoudt en de eigenwaarde van mensen op het spel staat. Dan ontwikkelen mensen noodgedwongen overlevingsgedrag als zich terugtrekken, eisend gedrag naar instanties, niet-gebruik en onevenwichtige uitgaven. Dat roept bij buitenstaanders het idee op van domme beslissingen en korte-termijn-denken en het verhindert dat anderen compassie voelen voor armen en begrip opbrengen voor de situatie waarin ze terecht zijn gekomen. Ria van Nistelrooij laat zien dat het van belang is door deze uiterlijkheden heen te kijken en te zoeken naar de achterliggende werkelijkheid. Zij wil helder krijgen waar en waarom regels blokkeren. Daarvoor is het belangrijk grip te krijgen op de mechanismen die armoede in stand houden. Deze armoedemechanismen voltrekken zich rondom drie aspecten van armoede, te weten:

- De oorzaak en het voortbestaan van armoede: lage opleiding, kansarmoede van huis uit, alleen moeten zorgen voor kinderen.
- De staat van armoede: gebreken aan het huis, het chronisch geldgebrek, de schulden, de calamiteiten, het niet optimaal gebruik kunnen maken van voorzieningen.
- Het langdurig arm zijn: het zich arm voelen, het wantrouwen, de perspectiefloosheid, het isolement.

Mensen die langdurig in armoede verkeren zijn geneigd tot overlevingsgedrag en dat gedrag houdt armoede vaak in stand. Beleid en regelgeving die hiermee geen rekening houden, versterken vaak de negatieve werking van dit overlevingsgedrag.

### **Mensen die het redden, ondanks alles**

In haar studie weet Ria van Nistelrooij de armoedemechanismen bloot te leggen die armen aanzetten tot overlevingsgedrag, dat armen gevangen houdt in hun situatie. Ze laat zien dat goed bedoelde regels dit negatieve proces versterken als er onvoldoende oog is voor de werking van de armoedemechanismen. Het onderzoek van Ria van Nistelrooij uit 2003 heeft raakvlakken met de studie van Nadja Jungman en Peter Westdorp. Maar anders dan deze laatste auteurs gaat Van Nistelrooij niet graven in het brein en zet ze haar kaarten niet op het vergroten van de plasticiteit van de hersenen van armen. Zij zoekt de verbetering in het aanpassen van de regels die overheden en instanties maken met de bedoeling om armen te helpen en in het verbeteren van de omstandigheden waarin armen dag in dag uit moeten zien te overleven.

In het verbeteren van de regels en in het veranderen van de leefomstandigheden sluiten overheden en maatschappelijke organisaties te weinig aan bij het verzet en verweer van arme mensen. Naast het formele armoedebelief zijn er collectieven van arme mensen die

steunwerken van informele sociale zekerheid weten op te bouwen en die het, ondanks alles, met een handige mix van formele en informele ondersteuning weten te redden. Naast constante zorgen vanwege een voortdurend gebrek aan geld en een permanente confrontatie met instanties, verwijst armoede ook naar het creëren en gebruiken van kansen en mogelijkheden, naar eigen initiatief en creativiteit, naar eigen oplossingen, naar bezuinigingsstrategieën, naar informele activiteiten, naar ondersteuning en solidariteit binnen de wijk en de buurt en naar het creatief aanwenden van de ondersteuning en de mogelijkheden die door officiële instanties worden aangereikt. Uit onderzoeken naar eigen initiatieven van armen blijkt dat armoede niet louter een kwestie van 'zwak, ziek en misselijk' is, van terneergeslagen zijn, van een gebrek aan kansen en mogelijkheden, van verdriet of een tekort aan materiële middelen, maar dat het ook een zaak is van uitdaging, opgewektheid, het grijpen van mogelijkheden, van vreugde en van het 'er het beste van maken', 'het redden ondanks alles'. De Sociale Alliantie probeert samen met initiatiefnemers van sociale coöperaties dit aspect van armoede naar voren te halen. Dat wil niet zeggen dat we geen oog en oor hebben voor het beperkende overlevingsgedrag waartoe de omstandigheden veel armen dwingen. Integendeel. Het kennis nemen van dit overlevingsgedrag maakt ons oordeel over mensen milder en het maakt ons harder in de strijd tegen het onrecht van het voortbestaan van armoede in een rijke samenleving.

*Helden, 15 april 2017*

*Raf Janssen*